

Araştırma Makalesi/Research Article**Nedensellik İlkesi Bağlamında Sünnetullahı Anlamak***Understanding Sunnah in the Context of Causality***Musa TURŞAK*****Öz**

İnsanlık tarihi boyunca meydana gelen her olayın sebebi hep merak edilmiş ve bununla ilgili çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Bu bağlamda, her olayın bir nedenin olduğu ve aynı koşullar altında aynı nedenler aynı sonuçları doğurur kanaati genel kabul görmüştür. Maddî ve manevî âlemde hiçbir olayın tesadüf eseri meydana gelmediği ve bu olayların çeşitli hikmetleri olabileceği gerçeği bu makalenin ana teması olarak ele alınmıştır.

Bu makalede, Kur'an'ın değişik ayetlerinde geçen "sünnetullah" kavramı, başta İslam ahlak felsefesi olmak üzere Tefsir ve Kelam ilimleri muvacehesinden ele alınmıştır. Dolayısıyla meydana gelen toplumsal olayların nedenleri hakkında ileri sürülen görüşler değerlendirilmiş ve bunlardan ahlakî dersler çıkarılmaya çalışılmıştır. İslam filozoflarının görüşlerinden hareketle, sebebin mahiyeti ile sebep ve sonuç arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Bu bağlamda, sorumlu bir varlık olan insanın Rabbi ile olan ilişkisi ele alınmış, hayatı boyunca gerek bireysel gerekse toplumsal ölçekte karşılaştığı problemlerin mahiyeti ve nedenleri tetkik edilmiştir. Teorik ve pratik ahlak açısından konunun daha iyi anlaşılması ve bilgiyi doğru ifade edebilmek için hikmet, adalet, iffet ve şecaat gibi erdemlerin pratik değerleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Sünnetullah, Sebep, Sonuç, Âdet, Hikmet.

Abstract

The reason for every event that occurred during the history of humanity has always been curious and various theories have been developed about it. In this context, it is generally accepted that each event has a cause and under the same conditions the same causes have the same consequences. The fact that no events occurred by chance in the material and spiritual realms and that these events may have various wisdoms has been dealt with as the main theme of this article.

In this article, the concept of net sunnahullah in various verses of the Qur'an is dealt with from the Islamic moral philosophy, especially from the Islamic moral philosophy and the Qur'anic and Kalam sciences. Therefore, opinions about the causes of social events have been evaluated and moral lessons have been tried to be drawn from them. From the views of Islamic philosophers, it was investigated whether there is a relationship between the nature of the cause and the cause and effect. In this context, the relationship between the responsible human being and his Lord was examined and the nature and causes of the problems he faced during his life both on an individual and social scale were examined. In order to better understand the subject in terms of theoretical and practical morality and

Geliş Tarihi/Received: 18.10.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 25.12.2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Bitlis/Türkiye, mtursak@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3366-2620.

to express information correctly, the practical values of virtues such as wisdom, justice, chastity and fortune were emphasized.

Keywords: Commentary, Sunnah, Reason, Conclusion, Tradition, Wisdom.

GİRİŞ

İnsan, Kur'ân'ın hem muhatabı, hem de asli konusudur. Allah Teâlâ, insanı yaratılış amacı ve fitratı doğrultusunda yaşamasını temin etmek, Kur'ân'ın deyimiyle kimin daha iyi davranışlar sergilediğini tespit etmek için ölümü ve hayatı yaratmıştır. Aksi takdirde hayat anlamsız bir varoluş, ölüm ise ebedi bir yok oluş olurdu. Kur'ân'da insan; yaratılış ve tabiatı, zaaf ve istidatları, taşıdığı değer ve misyonu ile ele alınır. Akıl gibi üstün bir yetenekle diğer varlıklara açık ara fark atan insan, çıktığı hayat yolculuğunda bu yeteneğini kullanabildiği ölçüde insan olmayı hak etmektedir. Aklın sağlıklı çalışmasını ve akıl etmeyi önceleyen farklı bağlamlardaki ayetler; insanın fitri özellikleri, gelişimi, alışkanlıkları, sosyal rolü, inançları, davranışları, dini ve ahlaki tutumlarını büyüteç altına alır ve tahlil eder. Bu kapsamda olmak üzere, fitratına uygun olmayan, özellikle akıldışı insan davranışlarına yönelik Kur'ân'da sert eleştiriler yöneltilmektedir. Bu makaledeki amacımız, herhangi bir sebeple eleştirilen her birey ve toplumun hidayet kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'e yönelmelerini ve Kur'ân'ın anlamıyla daha fazla buluşmalarını sağlamaktır.

Meydana gelen her olayın ve varlık âlemindeki her şeyin nedenselliğinin kendine özgü bir metotla sorgulanabilmesi, insanlığın birikimi olan bilimsel inkişafın vazgeçilmez sacayaklarından biri gibidir. İslam düşüncesinin ana kaynakları olan Kur'ân ve Hadislerde "sünnetullah" olarak ifade edilen evrensel ilahi kanunları yakından incelediğimizde her birinin bir neden ve sonuç ilişkisine bağlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, eleştirel bir yaklaşımla neden ve sonuçlarının sorgulanması, kanunların daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Böylelikle bir yandan bireysel ve toplumsal düzeyde meydana gelen olaylarda tesadüfe yer olmadığı gerçeği (Bkz. Mülk, 67/3-4) ortaya çıkacak ve olayların arka planında yatan hikmetler daha iyi anlaşılacaktır. Diğer taraftan evrende geçerli ilahi kanunlardan yeterince istifade edilecek ve bu ilahi yasalar gereği meydana gelen olaylardan gerekli dersler alınma imkânı doğacaktır.

Evrende sebepsiz, tesadüfi bir şey olmadığı gibi, insan topluluklarında meydana gelen değişiklikler de tesadüfi değildir. Her varlığın bağlı bulunduğu bir düzen vardır. Yukarıya atılan bir taşın yere düşmesi, nasıl yerçekimi kanunu çerçevesinde gerçekleşiyorsa, aynı şekilde bir toplumun yükselmesi ve çöküp tarih sahnesinden silinmesi de belli birtakım yasalar çerçevesinde olmaktadır (Zeydan, 2013:7).

Sebeplilik ilişkisi arama, aslında insanın fitratında olagelen bir şeydir. Dünyaya gözlerini açan her insan, hayatı sorularla anlamlandırmaya koyulur. Çünkü merak insanın fitri bir özelliğidir; Çocukluktan yetişkinliğe kadar geçen her aşamada, "Bu nedir?", "Bu neden böyledir?", "Bu neden oluşmuştur?" şeklinde sorularla yol alınmaktadır. *Cevaplar* öğretilir, *ama sorular kimseye dışardan öğretilmez*. Sorular bir arayışın ifadesi olarak, sebeplilik zincirini oluşturur. Bu ise, sebepleri araştırmanın ve dolayısıyla merakın doğuştan gelen bir saik olduğunu gösterir (Saruhan, 2002: 549).

İbn Rüşd, "*sebepleri kabullenmeyen kimse akli reddetmiş olur*" (İbn Rüşd, 1986: 290) diyerek, İslâm düşünce sisteminde sebepliliğin önemini ortaya

koymaktadır. Üstelik onun büyü, simya, astroloji gibi ilimleri sözde ilimler olarak görmesi ve ilimlerden saymamasının temelinde yatan, bu konuların sebeplerle açıklanmamasından ileri gelmektedir. Dolayısıyla sebeplilik açısından izah edilemeyen bir sistem ilim sayılamamaktadır.

Neden (Sebep)

Kendisiyle başka bir şeye ulaşılan (yol, çare, kanun vb.) her şeye sebep veya neden denir (İbn Manzur, 1119h: 1910; Levis Ma'luf, 1342: 316). İslam felsefesi ve fıkıh literatüründe “sebep” yerine “illet” kelimesi de kullanılmaktadır. İlet, bulunduğu yerde değişikliğe yol açan durum demektir. Hastalığa illet denilmesi de bundan dolayıdır (Şa'ban 2012: 147). Bu durumda illet, hükmün konulmasını anlamlı kılan şeydir. İslam hukuku açısından illet üçe ayrılır; birincisi, hükmün konulmasını gerektiren durum. Örneğin, Ramazan ayında yolculuk edenin oruç tutmamasına müsaade edilmesine sebep olan “meşakkat” illettir. İkinci olarak, hükmün konulmasından amaçlanan sonuç; yolculuktaki meşakkatın giderilmesi gibi. Üçüncü olarak, hükmün konulmasını uygun gösteren yolculuğun kendisi gibi. Ancak, sadece üçüncü anlam için “illet” terimi kullanılmış, diğer iki anlama ise “hikmet” denilmiştir.

Kur'an'da “sebep” kelimesi beş yerde tekil, beş yerde de çoğul olarak zikredilmektedir. Bunlardan, Zülkarneyn (a.s.)'dan bahseden ayette “amacına ulaşması ve risalet görevini yerine getirebilmesi için gereken imkanların sağlandığı ve muhtaç olduğu her şey için ona çeşitli vasıtaların verildiğinden bahsedilmektedir (Bkz. Kehf 18/84). “Bir şeye kendisi ile ulaşılan şey” anlamına gelen sebep, hurma ağacının meyvesine ulaşmak için tutunularak tırmanılan ipe denir. Müfredât sahibi bu âyeti örnek gösterdikten sonra şöyle açar: “Allah ona her şeyin niteliğine ilişkin bilgiyi ve araçlarını, bunları kullanarak amacına ulaşsın diye verdi (İsfahanî, 2012: 473).” “Sebep” kelimesi kimi yerde “yol izlemek” kimi yerde de “bağ, rabıta ve ilişki” anlamında kullanılmaktadır. (Bkz. Mü'min, 40/36; Bakara, 2/166).

Müslüman filozoflara göre, “her hadise bir sebebin sonucudur” önermesi kesin bir ilkedir. Zira insan aklının sebep fikrine tabii yatkınlığı hiçbir şekilde inkâr edilemez. Bu durum, sebeplilik ilkesinin hem zihni bir kategori hem de dış dünyada objektif bir ilke olduğunun delilidir. Ayrıca filozoflara göre, gerek aklın faaliyeti gerekse ilmi-felsefi araştırma hadiselerinin sebeplerine ulaşmaya çalışmaktan ibaret olup fizik veya metafizik planda sebep fikrinin inkarı ilmi ve felsefi araştırmanın imkânsız hale gelmesi demektir (Kutluer, 2000: 120-121).

Nedensellik

Nedensellik; zaman dizisi içinde, biri olmadan diğerinin de ortaya çıkamayacağı iki olay, fenomen ya da süreç arasındaki ilişkiye denir (Cevizci, 2005: 1218). Nedensellik ilkesi ise, her şeyin, her olayın bir nedeni olduğunu; aynı koşullar altında aynı nedenlerin aynı sonuçları doğuracağıdır. Yani, nedenle sonuç arasında düzenli bir ardışıklık durumudur (Bakırcıoğlu, 2016: 1066).

İslam Felsefesinde nedensellik hakkında ortaya konulmuş genel değerlendirmelere rastlamak mümkündür. Buna göre; Allah, vacibü'l-vücûd'tur. Yani varlığı zorunlu ve kendindedir. O, aynı zamanda müsebbibu'l-esbabdır yani

sebeplerin sebebidir. İlk illettir yani alemin illetidir. Sebep, sebepliden; illet, malul'dan önce gelir (Saruhan, 2002: 547). “Vacibü'l-vücûd” terimi; varlığı gerekli ve zorunlu, varlığı kendinden olup başkasına muhtaç olmayan diye tanımlanır ve Allah için kullanılır. Bu terim, Allah'ın varlığını ispat meyanında Fârabî (870/950) ile literatüre girmiştir (Topaloğlu & Çelebi, 2010: 331). Nitekim Fârabî, et-Ta'likat adlı eserinde, “nedenin, neden olmaya müstehak olması, nedenliden önce gelmesine bağlıdır” diye belirtir (Farabi, 1927: 40). Dolayısıyla Allah'ın dışındaki her şeyin belli bir sebebe bağlı olarak meydana geldiğini söyleyebiliriz.

Sebeple sonuç arasındaki bağlantının zorunlu olup olmadığı, hep tartışma konusu olmuştur. Kindi (801/873), Farabi ve İbn Sina (980/1037)'nin ardından gelen Gazzali (1058/1111), bilindiği üzere, İslam düşüncesinde eleştirel düşüncenin sistematik örneğini sunan ilk kişidir. Ona göre, sebeple sonuç arasında zorunlu bir ilişki yoktur. Belli bir sebepten sonra, muayyen bir sonucun çıkacağını kimse iddia edemez. Doğuştan kör olan biri, görmeye başladığında ışığın sebebini güneş ışığından ziyade renklere bağlayabilir. Gazzali'ye göre, tabiat kanunu denilen şey, adetullah'a bağlıdır. Bizim bu zorunlu imiş gibi algılayışımızın sebebi de alışkanlıktır. Alışkanlıklarımız yüzünden sebep ve sonuçları, değişmez kanunlar olarak görürüz (Gazzali, 2014: 225). Gazzali'nin nedensellik konusundaki eleştirilerinin temelinde duran konunun özü şudur: Neden ve nedenli dediğimiz birbirinden farklı ve ayrı iki şeyden birinin varlığı ve yokluğu diğerinin varlığı ve yokluğunu gerektirmez. Yani neden ve sonuç arasındaki ilişkinin zorunlu olması veya zorunlu olmasının kanıtlanması mümkün değildir (Macit, 2012: 47). Gazzali'ye göre tek sebep Yüce Yaratıcıdır. Yani Gazzali sebeplilik bağına inanmakla beraber, böylesi bir bağın her zaman zorunluluğuna inanmamaktadır. Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı zaman yanmaması bunun örneğidir (Saruhan, 2002: 548). İbn Rüşd ise, sebep ve sonuç arasındaki bağın zorunluluğunu sıkıca savunur. Bu bağın inkârının safsata olduğunu belirtir (İbn Rüşd, 290).

Gazzali'ye göre, Allah için her şeyin mümkün olduğu itiraz edilmez bir durumdur. Nitekim O, müsebbibu'l-esbab olduğu için bazen bu kevni kanunları askıya alır ve sıra dışı hadiseler meydana gelir. İnsanları hayrete düşüren bu tür hadiselere mucize denir. Mucize, peygamberlerin nübüvvet davasında doğru olduğunun ispatı için Allah tarafından tabiat kanunlarına aykırı olarak yaratılan, peygamberlerin dışındaki insanların benzerini getirmekten aciz oldukları olağanüstü olaylardır (Gölcük & Toprak, 2016: 363). Ancak, peygamberlerin hak ve davalarının doğru olduğuna matuf olan mucizeler istisnai hadiseler olup sebep ve sonuç arasındaki zorunlu ilişkiyi ortadan kaldırmasını gerektirmez.

Kur'ân'a göre fiziki âlemde bir nizam vardır. Kur'ân'da nizam fikri, yaratıcının birliği ile ilişkilendirilmiştir. Bu düzen, yaratmayla birlikte her şeye hareket kanunlarının ve potansiyel güçlerinin derc edilmesiyle kurulmuştur. Güneş, ay ve gezegenlerin kendileri için takdir edilen yörüngelerinde hareket etmeleri, ölü toprağın yağmurla buluştuğunda yeniden dirilmesi; canlı varlıkların doğma, büyüme ve ölmeleri, toplumların tıpkı fertler gibi ecellerinin olması gibi hiç kimsenin inkâr edemeyeceği sosyal olaylar; kısacası evrende olup biten her şey tesadüf eseri olmayıp evrensel bir kanun çerçevesinde meydana gelmektedir. Kur'ân'da bu tür kanunlar “sünnetullah” olarak ifade edilmektedir.

İslam düşüncesinin kalamî kanadı, nedensellik anlayışını atomculuk anlayışı üzerine temellendirmektedirler. Kelamcılar, antikçağ atomculuğunun aksine atomu sonradan olma yani hadis olarak kabul etmektedirler. Bundan dolayı, her türden ikincil sebepleri tevhid ilkesiyle uzlaşmaz bulduklarından kabul etmezler (Macit, 1997: 98). Dolayısıyla kâinatın yegâne yaratıcısı, sonsuz ilim, kudret ve hikmet sahibi Yüce Allah'tır. Allah, her an yaratmaya devam etmekte ve tabîî olayların akışına müdahale etmektedir. O'nun yaratması ayrıntılı bir şekilde anlatılmasa da, sık sık tekrarlanan tek nokta, Allah'ın bir şeyi yaratmayı dilediğinde ona "Ol" demenin yeterli olduğudur. Evrenin yaratıcısının mutlak ilim, kudret ve hikmet sahibi oluşu, her şeyden önce onun anlamlı olmasını gerektirir. Nitekim Kur'an'a göre tabiat hem tümel hem de tikel anlamda nedenseldir. Yani hem yaratmanın bir gayesi vardır, hem de bizzat tabiatın kendisi nedenselliğe sahnedir (Aydın, 1987: 48-66).

Kur'an'da, yer ile göğün ve ikisinin arasındaki her şeyin bir gaye ile yaratıldığından bahsedilmektedir (Bkz. el-Enbiya, 21/16-17). Yaratma, Allah katında gayesiz olmadığına göre, yaratmaya anlam kazandıran bir sebep bulunmalıdır (Özsoy, 2015: 60). Bu sebebin Kur'an'da insan olarak belirlendiğini görmekteyiz (Bkz. Bakara, 2/29 & Casiye, 45/13). Evrenin yaratılmasındaki asıl gayenin insan olması, beraberinde insanın niçin yaratıldığı sorusunu akla getirmektedir. Dolayısıyla evrenin niçin yaratıldığına cevabı, insanın niçinliğinde aranmalıdır: "*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım*" (ez-Zariyat, 51/56).

Burada dikkat çekilmek istenen nokta, insana gösterilen kulluk hedefiyle kâinatın bir anlam bulmuş olmasıdır. Dolayısıyla insanın sorumlu bir varlık bilinciyle hareket etmesi gerekmektedir. Ancak, insanın, Allah ile olan ilişkisinde sebeplere gereğinden fazla sarılması ve onlara fazladan anlam yüklemesi ne kadar yanlışsa, sebepleri tamamen ihmal ve terk ederek, işi kadere havale etmesi de o kadar yanlıştır. Çünkü o zaman, Allah'ın tabiatı yaratıp devam ettirmek ve toplum hayatını düzenlemek üzere koyduğu kanunlar yani sünnetullah'ın bir anlamı ve işlevi kalmaz.

İnsanlığın yaratılışından bu yana uygulanagelen ilahi kanunlar çerçevesinde meydana gelen olaylardan ibret alınması için, bu olaylara ibret gözüyle bakmak; teorik ve pratik açıdan konuyu daha iyi anlamak için "hikmet" kavramını anlamının gerektiğine inanmaktayız. Kur'an'da sık sık tekrar edilen hikmet; inanç ilkeleriyle beraber, Allah'ın dilediği istikametteki fiilleri, şeriatı ve ahlakı içermektedir. Rağib el İsfahanî (502/1108) hikmeti şöyle tanımlar: "Akıl ve ilimle hakikate varmaktır." Hikmetin Allah'a nispet edilmesi, kâinatın kusursuz ve belli bir düzen içerisinde yaratılmış olmasındandır. İnsanlara nispeti ise, her şeyi hakkıyla bilip, hayırlı olan şeyleri yapmalarındandır (İsfahani, 2012: 300-301).

Bu çalışma açısından önemli olan, Kur'an'ın muhtelif yerlerinde geçen hikmetin Allah'a nispetidir. Bu bağlamda hikmet; hiçbir şeyin tesadüf eseri meydana gelmediği, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu, yaratmasının güzel ve sağlam olduğu, bozukluğa ve düzensizliğe mahal vermediği, bütün amacın iyiliği yeryüzüne hâkim kılmak olduğu anlamı çıkar. Yani, bozukluğun kaldırılıp iyiliğin sağlandığı ve düzenin korunduğu her yerde hikmet vardır. Bu nedenle hikmet, neticenin sebebe bağlanması, iki şey arasında bir ilginin kurulması, sebep ile sonuç arasındaki münasebetin bilinmesi demektir (Altıparmak, 2003: 94).

İbn Haldun (ö. 808/1406), "amelin evveli, fikrin ahiridir, fikrin evveli de amelin ahiridir" diyerek fikrin gelişimindeki nedenselliğe, sebep-sonuç ilişkisine vurgu

yapar. Bir insan başını sokacağı bir çatı vücuda getirmeyi fikretse önce zihni bu çatıyı tutacak duvarlara, sonra bu duvarların oturacağı temele intikal eder. Şu halde fikrin ahiri temeldir. Onun için önce temel atarak işe başlar, sonra duvara geçer, sonra da (aklına ilk önce gelen) çatıya gelir (İbn Haldun, 2018: 767). İbn Haldun'a göre bir insan bu neden-sonuç ilişkisini kullanabildiği ölçüde diğer insanlardan ayrılır (Yılmaz, 2009: 2). Bu bağlamda davranışların öncüllerini anlamadan insan davranışlarının seyri hakkında sağlıklı fikir yürütemeyiz. Davranışın öncülleri olan duygu ve düşünce boyutunda bir olumsuzluk varsa davranışın da olumsuz olması kaçınılmaz olur. Çünkü duygular düşünceleri, düşünceler davranışları, davranışlar ise insanın kaderini belirler. Nitekim kıskançlık duygusuyla hareket eden Kabil, kardeşi Habil'e düşmanlık yapma düşüncesine kendini kaptırmış ve onu öldürmek suretiyle yapmaması gereken olumsuz bir davranış sergilemiştir. Her insanda olması muhtemel bu tür kötü duygulara engel olmak, onları düşünce boyutuna taşımadan önce baskılamak esastır. Şayet düşünce boyutuna taşınmışsa bu aşamada da yapılması gereken şey; insanı kötü bir davranışa sevk etme ihtimali yüksek olan bu tür olumsuz düşünceleri baskılamak, açığa çıkmasını engellemektir.

Buraya kadar, sebep kavramının fizikî ve metafizik boyutundan çok sosyal boyutu üzerine dikkatleri çekmeye çalıştık. Zira sosyal sebep denilince toplumsal olayların nedenleri akla gelmektedir. Bu olayların çeşitli sebepleri olsa da asıl belirleyici olanı, bu olaylara iradesiyle müdahale eden insandır. Bu nedenle insan, yaptıklarının hem öznesi hem de nesnesidir.

SÜNNET KELİMESİNİN ANLAM ALANI

Sünnet; iyi veya kötü yeni bir yol-yöntem ve davranış biçimi ortaya koymak anlamındaki “senn” kökünden türemiş bir isim olup “yol, gidiş, çığır, davranış biçimi” manalarına gelir (İbrahim Mustafa & Ahmet Hasan, 1960: 502). Arap kültüründe sünnet; orijinal, sürekli ve belli bir standarta oturmuş (iyi-kötü) davranış biçimidir. Arabın sünnet kelimesinden anladığı bu mana, aynı zamanda bize kelimenin Kur'ân'da hangi anlamda kullanıldığını gösterir; süreklilik arzeden, olagelen, ahlak, gidişat, adet, kanun, standart olan, takip edilen yol, hayat biçimi (el-İsfahani, 2012: 518) gibi çeşitli anlamlara gelen sünnet kelimesi Kur'ân-ı Kerim'in değişik ayetlerinde toplumsal olayların seyri hakkında okuyucuya çok kritik bilgiler verilmektedir (Bkz. Enfal, 8/38; İsrâ, 17/77; Ahzab, 33/38; Gafir, 40/85). Söz konusu ayetlerde; büyüklük taslayarak Allah'ı inkâr edip elçilerini yalanlayan, vahye sırt çeviren azgın halklara uygulanagelen ve sünnetullah olarak ifade edilen değişmez ilahî kanunların olduğu vurgulanmaktadır.

Sünnet kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de ikisi çoğul kalıbında olmak üzere (sünen) on altı defa yer alır. Bunların dokuzu Allah'a veya O'nun yerini tutan zamire izâfe edilerek “Allah'ın sünneti” mânasını taşır. Diğerleri ise, “Allah'ın geçmiş ümmetlere veya onlara gönderdiği peygamberlere uyguladığı nizam” anlamındadır (Topaloğlu & Çelebi, 285). Kur'ân'ın dünyaya ve hayata bakış açısını ortaya koyan kavramlar arasında odak bir konumda olan sünnet terimi, Kur'ân âyetlerinde de kök anlamını koruyarak yol, kanun, âdet ve âdetullah anlamında kullanılmıştır (Güneş, 2005: 61-95).

لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ

“Önceki milletlerin (helâkine dair Allah’ın) kanunu geçmiş iken onlar buna (Kur’ân’a) inanmazlar.” (el-Hicr 15/13).

Sünnet, lügatte iyi olsun kötü olsun takip edilen yol ve âdet anlamına gelmektedir. İslâm’ın ilk döneminde de sünnet kelimesi bu anlamda kullanılırken daha sonra Hz. Peygamber’in söz, fiil ve davranışlarına ait teknik bir anlam kazanmıştır (Curcuni, 2014: 161). Hadislerde sünnet kavramı “iyi veya kötü her türlü yol, âdet ve davranış” mânasında geçer. Bazen de olumlu davranışa sünnet (Müsned, I, 191-195; İbn Mâce, “İkâme”, 173), dinde olmayan yanlış bir âdeti ifade etmek için de bid‘at kelimesi kullanılmıştır.

مَنْ سَنَّ فِي الْإِسْلَامِ سُنَّةً حَسَنَةً فَعَمِلَ بِهَا بَعْدَهُ كُتِبَ لَهُ مِثْلُ أُجْرٍ مَنْ عَمِلَ بِهَا وَلَا يَنْقُصُ مِنْ أَجْرِهِمْ شَيْءٌ

"Kim, İslâm'da güzel bir yol, bir çığır açar da kendisinden sonra onunla amel edilirse, o yolda gidenlerin eciri gibi, ona da ecir yazılır ve yapanların ecirlerinden hiç bir şey eksiltmez." (Müslim, "İlim", 1017).

Kur’ân öncesi câhiliye döneminde bu kelime aynı anlamda kullanılmıştır (Aydınlı, 1987: 41). Kur’ân’ın metinleşme sürecinde indiği ortamın kullandığı kelime ve kavramlarını kullanması kadar doğal bir durum yoktur. Zira Kur’ân’ın muhatapları tarafından anlaşılması ve uygulanması asıl amaçtır. Böyle bir durumda dil içerisinde sabit ve muayyen bir anlam ifade eden bir kelimeyi kullanmakla Kur’ân, muhatabın zihnindeki arka planını ölçü olarak almış olmaktadır. Böylelikle, söz konusu kelime ile onunla anlatılmak istenen olgu arasında Kur’ân’ın nasıl bir anlam ilgisi kurduğu anlaşılabilir olacaktır. Bu bağlamda sünnetullah terkiibini oluşturan her iki kelimenin Kur’ân öncesi dönemin Arapları tarafından bilinen ve sıkça kullanılan kelimelerden olduğunu görmekteyiz. Ancak bu terkiiple kullanılması Kur’ân’a has bir durumdur.

SÜNNETULLAHIN EVRENSEL ARKA PLANI

Sünnet kelimesinin Allah'a izafe edilmesiyle oluşan sünnetullah ifâdesinin anlamı, insanların yapıp ettiklerinden dolayı Allah'ın onlara karşı takip ettiği yoldur. Bu, insanoğlunun tabii olduğu ve boyun eğmek zorunda olduğu evrensel bir yasadır. Başka bir ifâdeyle sünnetullah, "Allah'ın varlıklarla ilgili olarak öteden beri var olan ve var olmaya devam edecek değişmeyen davranış biçimidir." Kur'ân'da belirtildiği gibi bu yasa değişmezlik niteliğine sahiptir (Bkz. Fetih, 48/23).

Kâinatta hiçbir şey boşuna yaratılmadığı gibi başıboş olarak da bırakılmamıştır. Kur’ân-ı Kerim’de bu konuya dair çok sayıda ayet bulmak mümkündür. Bu ayetlerin bir kısmı kâinatın yaratılışı diğer bir kısmı ise kâinatın işleyişi ile ilgilidir. Yaratılış ile ilgili ayetler üzerine işleyiş ile ilgili ayetler inşa edilerek muhatabın imanı sağlamlaştırılmaya çalışılmaktadır. Allah’ın bu iki ayetinden birincisi; irade sıfatının bir tecellisi olarak tekvini kanunudur ki, âdetullah, sünnetullah veya fitrat diye adlandırılır. İkincisi ise; Allah’ın kelâm sıfatının tecellisi olarak teklifi kanundur ki, buna şeriat da denilmektedir. Varlık dünyasıyla ilgili bu kanunlar bilindiği takdirde, bunlardan faydalanmamız ve bunları kendi lehimize kullanmamız mümkündür. Bu ilahi yasaların bilinmesi ise ancak geçmiş kavimlerin tarihini, onların yükselme ve yıkılma nedenlerini araştırmakla mümkündür.

Çevremizde olup-biten hiçbir şey rastlantı sonucu ve başıboş olarak meydana gelmez. Bunlar faydasız ve gayesiz de değildir. Her şey, en ince bir şekilde

düşünülerek, tasarlanarak, şu evrenin yaradılışında planlanmış ve kendisine özgü sebep ve sonuçları olan bir kadere göre hareket etmektedir. Bütün hareketler, bu kanunun değişmezlik ilkesi çerçevesinde belirlenen programları plânında gizli bir hikmeti gerçekleştirmekte ve hep birlikte evrenin nihai “proje”sini tamamlamış olmaktadır (Seyyid Kutub, 1989: 246).

İslam’ın bu konudaki düşünce yapısı, insanlık tarihi boyunca hiçbir düşüncenin ulaşamadığı evrensellik özelliğine sahip ve bir denge üzerine inşa edilmiştir (Özsoy, 2015: 60). Sünnetullah olarak bilinen bu ilahi kanun değişmezlik özelliğine sahiptir. Yani belli bir kişiye, gruba ve zamana göre değişmez. Allah’ın her şeyin yaratıcısı olması, kanunlarının kesinlik ve değişmezlik özelliklerine sahip olması insanın hareket hürriyetini, iradesini ve seçim hakkını elinden almaz. Her ne kadar Allah Teâla hayrın ve şerrin yaratıcısı olsa da, hayra rızası var fakat şerre rızası yoktur. Şer olanı yaratmak şer olmayıp, şer olanı tercih etmek şerdir gerçeğinden hareketle insan, özgür iradesinin ürünü eylemlerinden ötürü değişmez ilahi kanunlarla karşılaşır. Nitekim bu durum Kur’ân-ı Kerim’de şu şekilde ifade edilmektedir: “*Allah’ın, öteden beri süregelen kanunu budur. Allah’ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın.*” (Fetih, 48/23) Allah’ın, öteden beri süregelen kanunundan maksat, insanın sorumluluklarını yerine getirip getirmemesi bakımından karşılaştığı sonuçlardır. (Kurtubi, 1964: 280)

Uhud savaşında, Müslümanların aleyhinde meydana gelen gelişmeleri bu çerçevede değerlendirdiğimizde, evrensel ve mükemmel İslam düşüncesi daha iyi anlaşılacaktır. Hiç şüphesiz Yüce Allah Müslümanlara, zafer ve yenilgi hakkındaki sünnetini ve bununla ilgili şartlarını açıklamıştı. Onlar ise bu sünnete aykırı hareket etmişlerdi. Çünkü yüce Allah onlara ahiretin kalıcı nimetlerini murat etmiş onlar ise geçici dünya nimetlerine tenezzül etmişlerdi. Bunun sonucu olarak acı çekmişlerdi. Ancak bu olayın en önemli yönü yani hikmeti ise, acı çekmenin ötesinde bu münasebetle mü’minlerle münafıkların birbirlerinden ayrılması, mü’min kalplerin arındırılması ve münafıkların yüzlerindeki maskelerin düşmesidir.

Kur’ân, sünnetullah olgusunu insanın yüklendiği emanetle ilişkili sunmaktadır. Çünkü insanın üstlendiği görev, yeryüzünde Allah’ın halifeliğidir. Bu ise tarihsel bir görevdir. İnsan cinsi, görevinin konusu olan yeryüzünü imar ve ıslah edecektir (Özsoy, 2015: 87). İnsanın yüklendiği görevi anlamlı kılan hür bir iradeye sahip olmasıdır. Aynı zamanda onu tarih karşısında sorumlu kılan olumlu ve olumsuz güçlerle donatılmış olması yani çift kutuplu (fücur-takva) olmasıdır. Bu çift kutupluluk ona, iyi ile kötüyü, doğru ile yanlış tercih etme imkânını vermektedir. Bu durumda bütün mesele, ferdin, söz konusu iki zıt istikametten hangisinde yer alacağını belirlemesidir. Bu da ancak kendi hür iradesiyle yapacağı tercihinin bağlıdır. Nitekim aşağıdaki ayette de belirtildiği gibi, kişinin, yapacağı tercihin mahiyetine göre karşılık bulması ilahî adaletin gereğidir. “*Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur.*” (en-Necm, 53/39).

İnsanın hazır olan dünya nimetlerine olan düşkünlüğü ve bunlara sahip olmak için gösterdiği sabırsızlık onu geçici dünya nimetlerinden kat kat daha fazla ve üstün olan kalıcı ahiret nimetlerinden mahrum bırakmaktadır (Şimşek, 2016: 325). Dolayısıyla başına gelen musibetlerin temel sebebi; nefsin tutku derecesindeki gayri meşru ve aşırı isteklerine karşı koymayı ve arzularını ilahlaştırmasından kaynaklanmaktadır.

İnsanın iradesini kötüye kullanması, kendisine verilen aklını yerinde kullanmaması, gözünü ve kulağını hakikati görecek ve anlayacak şekilde kullanmayışı (İbn Kesir, 2010: 659), zaafının güdümüne girmesi, gayri meşru arzularının peşine takılması, tarih içinde olumsuz rol oynamasını doğuracaktır. Onun tarih içerisinde olumlu rol oynayabilmesi ise fitratına kulak vermesi, yaratılış gayesinden uzaklaştırıcı dış faktörlerle mücadele etmesi ve zaaflarını dizginlemesine bağlıdır. Bu bağlamda insanın her davranışı Allah'a yöneliktir ve davranışları sonucunda başına gelen her olay da Allah'ın ona karşı davranışdır. İnsan ahlaki anlamda olumlu bir hayat sergilediğinde, Allah tarafından yükseltilecek, aksi takdirde alçaltılacaktır.

Kur'an'da sık sık anılan "akletmek" ifadesi neden ile sonuç, eser ile eser sahibi arasındaki ilişkiyi, nedenselliği ifade eder. Neden-sonuç ilişkisi ise ancak işlevsel bir akıl ile anlaşılabilir. Aşağıdaki ayette de belirtildiği gibi, eleştirel bir yöntemle düşüncenin boyutları olan tezekkür, tefekkür ve tedebbür aşamaları ile düşünmek, bilime giden yolu aydınlattığı için bilmekten daha fazla katma değere sahip olduğunu söyleyebiliriz. "*Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. "Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru"* derler." (Al-i İmran, 3/190-191).

Görüldüğü gibi bu ayette sağlıklı bir şekilde düşünen selim akıl sahiplerine vurgu yapılmış, sonsuz kudret sahibi olan Allah'ın yaratmasındaki hikmetleri anlamak için düşüncenin temeli olan tezekkür¹, tefekkür² ve tedebbür³ aşamalarına işaret edilmiştir. Bu aşamaları sağlıklı bir şekilde işletmeyi selim akıl sahiplerine öneren Allah, eşyanın arkasındaki hikmetleri sebep-sonuç mantığı ile keşfederek yaşanan olaylardan gerekli dersi almayı tavsiye etmektedir.

SÜNNETULLAHIN TARİHSEL ARKA PLANI

Evrenin işleyişi ve evrende gerçekleşen olayların çeşitli bilimsel yasalarla belirlenmiş olduğunu ve bu belirlenmiş olayların gerçekleşmelerinin zorunlu olduğunu; her olayı, kendinden önce gelen olayların belirlediğini öne süren öğretiyeye determinizm denir (Bakırcıoğlu, 173). Determinizmin bir türü de tarihsel determinizmdir. Bu kuram döngüsel ve ilerlemeci olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Döngüsel tarih kuramına göre, tarih kendisini sürekli yenilemekte olup, bütün tarihi olaylar, döngüsel bir süreç

¹ Tezekkür: Bir düşünceyi veya teklifi kabul ya da reddetmeden önce onu iyice değerlendirme anlamında terim. (Bk. el-İsfahanî, *Müfredat*, 398-399)

² Tefekkür: Kâlbın, eşyanın matlub olan manalarını idrak edebilmek için ortaya koyduğu tasarrufu ve kendisiyle hayrı ve şerri, fayda ve zararı gördüğü kandildir. Tefekkür, itibarın lambası, itibarın/tekdikin anahtarındır. Bir şeyi asıl lafzından daha kolay ve anlaşılır bir şekilde ifade etmektir. (Curcuni, *Ta'rifat*, 107); Düşünmek ve hatırlamak anlamındaki "*fıkr*" kökünden türeyen tefekkür, insanı diğer varlıklardan farklı kılan ayırıcı bir özelliktir. (Karagöz v. dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 641)

³ Tedebbür: Bir şeyin arkası anlamına gelen bu kelimenin Kur'an-ı Kerimde bu formda kullanılması, bir şeyin arka planında olan hakikatı düşünmek ve anlamaya çalışmak anlamına gelmektedir. "Tedbir" bir işin sonunu düşünmektir. Bir işin sonucunu başından hesaplama, düşünme anlamında bir terim. (İbrahim Mustafa v. dğr., *el-Mu'cemu'l-vasit*, (Kahire: İhyau't-Türas, 1960), 312,313.

içerisinde yeniden ortaya çıkmaktadır (İmamoğlu, 2016:128). Yani tarih tekrardan ibarettir. Bu anlayışa göre doğada görülen döngüsel düzenin aynı şekilde toplumsal ve tarihsel hadiselerde de var olduğuna inanılmaktadır.

Kur'ân'ın tarihi ele alışında en ağırlık verilen konu, toplumların yok oluşları (helak) ve bu yok oluşu hazırlayan faktörlerdir. Söz konusu faktörler Kur'ân'da çoğunlukla israf, cürüm, fesad, zulüm vs. gibi ahlaki terimlerle ifade edildiği gibi, zaman zaman aynı etkenlerin küfür, ism, zenb, tekzib, fisk vb. gibi dini terimlerle isimlendirilmiş olduğunu görmek mümkündür. Bu bağlamda Kur'ân'da kullanılan hiçbir terim dini muhtevadan bağımsız değildir. Bu durum bütün ahlaki terimler için geçerlidir. Örneğin Allah'ın gönderdiği risaleti yalanlamak demek olan tekzib, aynı zamanda bir ahlaksızlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Kur'ân'a göre risaletin mesajı haklı ve hakikatı yalanlamak ise ahlaksızlıktır (Özsoy, 2015: 109-110).

Bu çalışmamızdaki tarihten kasıt, “geride bırakılan zaman” olmayıp, gerek fert gerekse toplumların hayatını derinden etkileyen ve hatta ölümlerine sebep olan faktörler ve bu faktörlerin önlenebilir olup olmayışıdır. Bir insanın doğması veya ölümü fiziksel bir olay olup tarihi bir yönü bulunmamaktadır. Bireysel anlamda insanı ölüme sürükleyen en önemli faktör olan yaşlılığın önüne geçmek mümkün değilse de bazı hastalıkları önlemekle sağlıklı yaşamının mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Aynı durum, toplumların ölümlerini hazırlayan faktörler için söz konusu değildir. Kur'ân'da “zamanın geçmesiyle” toplumların çürüyüp yok olacağı ile ilgili herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Aksine toplumların yönünü belirleyen yasaların varlığı ile beraber toplumları ölüme sürükleyen ve yukarıda işaret edilen faktörlerin tümünün önlenebilir nitelikte olduğu vurgulanmaktadır. Kur'ân'ın tarihe bakışındaki temel mantık budur ve insana biçilen görev bu mantık ile anlam kazanmaktadır. İnsan, tarihsel alana hür iradesinin tayin ettiği eylemleriyle iştirak ederek olayların seyrini değiştirebilmektedir.

Bireysel tabanda her davranış veya olay bir sebep ve sonuç ilişkisiyle meydana geldiği gibi, bireylerden oluşan toplumsal olayların da aynı minvalde meydana geldiğini söyleyebiliriz. Kavimlerin helak olması, yapmış oldukları zulüm ve hatalar nedeniyle olmuştur. Bir kavim kendisinde bulunan güzel hasletleri değiştirmedikçe Allah onları değiştirmez. Ayette şöyle buyrulmaktadır:

ان الله لا يغير ما بقوم حتى يغيروا ما بانفسهم و اذا اراد الله بقوم سوءا فلا مرد له و ما لهم من دونه من وال

“Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez. Allah, bir kavme kötülük diledi mi, artık o geri çevrilemez. Onlar için Allah'tan başka hiçbir yardımcı da yoktur” (Ra'd, 13/11)

Ayet-i kerimede görüldüğü gibi, Yüce Allah insan ve toplum iradesini; iyi ve güzel ahlakı, yani İslam'a uygun yaşayışı veya bunların aksini seçme konusunda serbest bırakmış, buna göre de karşılık takdir etmiştir. Yani Allah Te'âlâ'nın bir kişiye veya bir topluma vermiş olduğu bir nimeti veya güzel bir hasleti, onlar bunu kötü olanla değiştirmedikleri müddetçe Allah da değiştirmez. Bu toplumsal bir kanun yani sünnetullahıdır (Sabunî, 2014: 572). Toplumların helake ve yokluğa sürüklenmeleri fitne, fesat, anarşi ve terör gibi kendi kabahatleri yüzündendir. İnsan, fitratına aykırı davranıp kendini bozmadığı müddetçe Allah Teâlâ onu bozamaz. Aynı şekilde

günahkâr ve ahlaki zafiyetleri olan bir insan kendini düzeltmediği müddetçe Allah onu düzeltmez. Yani bu konudaki irade tamamıyla insana verilmiştir.

İnkârcılara söyle: “Eğer saldırganlıklarından vazgeçerlerse geçmişteki suçları bağışlanır. Yok, eğer eski tutumlarına dönerlerse, daha öncekiler için geçerli olan kurallar onlar için de işler.” (Enfal, 8/23)

Yukarıdaki ayet gibi Kur'an'ın daha pek çok ayetinde hem tabii varlıklar hem tarihte vuku bulmuş hadiseler alanında geçerli olan ilâhî kanunlara vurgu yapılmakta ve her iki konuda da sistemin belli bir düzen ve kural çerçevesinde işlediği belirtilmektedir. Ancak, bu durumda takip edilen üslup, insanların içinde yaşadıkları durumun geçmişte yaşanmış bir benzeri hatırlatılarak bu bağlamda toplumları yok eden sebeplere dikkat çekme, muhatabın ona göre yaptıklarını gözden geçirme ve özdenetimini yapma amacına matuftur (Çelebi, 2010: 159-170). Fertlerin yaşaması ve ölümü için biyolojik kanunlar bulunduğu gibi toplumların yaşaması ve helâki için de sosyal kanunlar vardır (Topaloğlu & Çelebi, 286). Kur'an'da tabiat kanunları ile sosyal kanunlar arasında bağ kurularak sosyal kanunlara uyulmaması halinde tabiat kanunlarının devreye girip helâki hazırladığına işaret edilmektedir. Hz. Nûh'tan itibaren birçok kavmin tûfan, deprem, kasırga ve denizde boğulma gibi âfetlerle helâk edildiği anlatılmaktadır.

Gazzali, olayların meydana gelmesinde sebep ve sonuç arasındaki bağı kabul etmekle beraber ikisinin arasında zorunlu bir ilişkiyi kabul etmez. Ona göre, belli bir sebepten sonra, muayyen bir sonucun doğacağını kimse iddia edemez. Ona göre, Allah için her şeyin mümkün olduğu itiraz edilemez bir gerçekliktir. Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı zaman yanmaması bunun örneğidir. Ateş, Allah'ın iradesiyle yanma özelliğini kaybetmiştir. Ona göre bir olayın gerçek faili Allah'tır. Ateş, kendi başına fail sebep değildir. Her şeye yakıcılık, boğuculuk, kesicilik niteliğini kazandıran Allah'tır (Gazzali, 85). Gazzali'nin bu düşüncesi, Allah Teâla'nın istemesi halinde bazen kendi kanunlarını ters yüz edebileceğinden yani mucizeler göstererek insanları hayrete düşürmek istemesinden ibarettir. Bu da Sünnetullah'ın genel işleyişine engel değildir.

Kur'an'ın yarısına yakını oluşturan eski kavim ve milletlere ait kıssaları incelediğimizde bu döngüsel tarih anlayışını daha iyi anlamaktayız. Onun ana konusu, tarih boyunca öz itibarıyla değişmeyen fert olarak insan ve insanlardan oluşan toplumdur. Kur'an'a göre zamana ve mekana bağlı olarak değişim gösteren şey şekillerdir. Ama fitrat bakımından değişmeyen insana bağlı olarak aynı karakteri taşıyan değerler yatmaktadır (Özsoy, 2015: 71). Çünkü hafıza-i beşer nisyanla malul olduğu için geçmişte yaşanan hadiselerden gereken dersler alınmamakta, tarihi vakalar üç aşağı beş yukarı aynı tarzda tekrar edilmektedir.

Kur'an kıssalarında toplumların yükselme ve ilerleme sebepleri anlatıldığı gibi, milletlerin çöküp tarih sahnesinden silinip yok olma sebepleri de anlatılmakta ve bunların Allah'ın varlıklar hakkındaki değişmez yasaları gereği olduğu vurgulanmaktadır (Güneş, 2005: 1). Tarihte kalmış olaylardan söz açarken Kur'an'da hakim olan üslup, onları yok eden sebepleri hatırlatma ve muhatabın ona göre kendisini kontrol etmesini sağlama amacına matuftur (Özsoy, 2015: 79).

Kur'an-ı Kerim'de gerek önceki peygamberler gerek diğer tarihi olaylarla ilgili çok sayıda kıssa bulunmaktadır. Kur'an'da anlatılan kıssaların tabii pek çok gayesi vardır. Bunların başında geçmişte yaşanan olaylardan insanların ibret ve ders

almalarını sağlamak gelir. “Kıssadan hisse almak” temel bir kuraldır. Dolayısıyla Kur’ân kıssalarının bizzat ortaya attığı gerçeklik, o kıssalardan çıkarılması gereken derslerdir (el-Cabiri, 2013: 296). Nitekim Allah Teala aşağıdaki âyette yeryüzünde dolaşmamızı ve dolaşırken tarih boyunca sünnetullah’a aykırı hareket edenlerin akıbetlerinin ne olduğunu tarihi kalıntılarına bakarak ibret almamızı istemektedir.

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ

“Sizden önce (ki milletlerin başından) nice olaylar gelip geçmiştir. Yeryüzünde gezin dolaşın da yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu bir görün” (Al-i İmran 3/137).

İbn Haldun’a göre Hz. Peygamber’in ve ilk dört halifenin tatbik ve takip ettikleri siyaset ve idare tarzı, Allah’ın teşriî iradesinin bir ifadesidir. Bu iradeye uyup uymamakta insanlar serbesttirler. Halbuki “sünnetullah, adetullah” dediğimiz ictimai hayattaki değişmez kanunlar, Allah’ın tekvini iradesinin ifadesidir. Bunlara tabi olmak ihtiyari değil zorunludur. İctimai hadiseleri fiziki vakalar gibi ele alan İbn Haldun için bu anlayışa varmak zor olmamıştır (İbn Haldun, 110).

Tarihe damgasını vuran ve hiçbir zaman kesintiye uğramayan sünnetullah, aynı zamanda tarihe de yön vermektedir. Bu âyette geçen “قَدْ خَلَتْ” ifadesi hem tahkik hem de süreklilik arzetmekte olup; “olagelmıştır, daha önce de olmuştur” anlamındadır. Bu bir bakıma sünnetullah’ın kesintisizliği konusunda muhataba yönelik bir uyarı niteliğindedir. Yine bu âyetin devamında aynı kelimenin geçtiği 140. ayette, âyetin içinde bulunduğu bağlam itibarıyla özel bir anlam söz konusu edilebilir; “قَدْ” kelimesinin geçtiği âyetin sibakında Bedr, siyakında ise Uhud’tan sözedilmektedir. İşlenen tema, zaferin her zaman -inanan tarafa olsa dahi- bir tarafa verilmeyeceği, galibiyetin belli şartlara bağlandığı fikridir. Allah Teala, bu savaşı Talut’un nehri⁴ gibi, ihlaslı olanlarla olmayanları ayırmak için bir sebep kılmıştı. Böylece hiç kimse kurallara itaatsizlik edemeyecek, kendi başına buyruk hareket etmeyecektir. Kısacası bu olay Müslümanlar için iyi bir ders olduğu gibi özeleştirme yapma fırsatını da sağlamıştır (ed-Dihlevi, 1990: 518).

İlâhî sünnetin süreklilik arz etmesinden dolayı, öncekilerin başına gelen felâketlerden ders ve ibret almamız için Yüce Allah, onların kıssalarını bize anlatmaktadır. Âlusî (ö. 1270/1854), Beni Nadir kıssasının anlatıldığı âyetin sonunda yer alan "Ey akıl sahipleri ibret alın." (Bkz. el-Haşr, 59/2) ifâdesini şöyle yorumlamaktadır: "Yahudi Nadir oğullarının başlarına gelen akla gelmedik felâketlerden ibret alın. Onları buna sürükleyen küfür ve isyandan kaçınınız. Evlerinin kendi elleriyle ve düşmanlarının elleriyle harap olmasına ve zorla yurtlarını terk etmelerine neden olan ihanetlerinden ve Allah'tan başkasına olan itimat hallerinden ibret alınız" (el-Alûsî, ts: 41) .

⁴ Talut’un Nehri: Bu nehir, Talut’un İsrail ordusu ile geçmek zorunda olduğu Ürdün nehri veya başka bir nehir olmalıdır. Talut toplulukta disiplin eksikliği olduğunu bildiği için, korkağı cesurdan, yetenekliyi yeteneksizden ayırt etmek için bu sınavı uygulamıştır. Bir müddet için susuzluklarını kontrol edemeyen kişilere, bir süre önce yenildikleri düşmanla karşılaştıklarında disiplini korumaları konusunda güvenilemeyeceği açıktır. (Bu konuda bk. Seyyid Ebu'l A'lâ Mevdudî, *Tefhimu'l-kur'ân*, trc. Muhammed Han Kayani v. dğr., (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 1: 165.

Burada Kur'ân-ı Kerim, Müslümanların bakışlarını Allah'ın yeryüzündeki kanunlarına, her işin gereğince akıp gittiği sünnetullahı çevirmektedir. Bu kanunlar hayatın dışında değildirler. Hayata hükmeden kanunlar değişikliğe uğramadan seyrine devam etmektedir. İşler düzensiz olarak devam etmez. Şâyet onlar, bu kanunlardan ders alıp özlerini kavrarlarsa, olayların arka planındaki hikmet açıkça görülür, olayların ötesindeki hedef açıklanmış olur. Böylece, olayların tabi olduğu düzenin değişmezliği ve bu düzenin ötesinde gizli hikmetin varlığıyla tatmin olurlar. Yollarına devam ederken bu kanunların ışığında seyir çizgilerini belirlerler. Böylece zafer ve üstünlük elde etmek için, başta Allah ve Resulüne itaat etmek üzere zaferin sebeplerine sarılmadan sırf Müslüman oluşlarını söylemeleri yeterli değildir (Seyyid Kutub, 191).

Kur'ân'da toplumların yok olmaları, bizzat o toplumların yaptıkları zulüm ve haksızlıklar yüzünden olduğu belirtilmektedir. Hûd sûresinde de Semûd kavminin işledikleri zulümden dolayı sanki hiç yaşamamış gibi yok olup gittikleri belirtilmektedir. Âyetlerden açıkça anlaşılan o ki, hiçbir toplum kendi yapıp ettikleri olmadan helâk olmuş değildir. Buna göre şunu diyebiliriz: Tarihte; cebre, tesadüfe veya insan iradesinin dışındaki başka bir etkene yer yoktur (Güneş, 2005: 16).

KUR'ÂN'A GÖRE SÜNNETULLAHIN İŞLEYİŞ TARZI

Kur'ân'ın anlatım özelliğine baktığımızda, olayları tasvir edici değil, onlara anlam kazandırıcı bir karakter taşıdığını görmekteyiz. Kur'ân hiçbir zaman bilime aykırı bir açıklama getirmemektedir. Örneğin yağmurun oluşumu sadece, buharlaşan suyun soğuk hava tabakasına çarpıp geri dönmesinden ibaret olmanın ötesinde, yeryüzünün ve yeryüzündekilerin ona olan aşırı ihtiyaçlarını düşünüldüğünde, yağmurun oluşumuna imkân veren bir sistemi kuran Allah'ın mahlûkata rahmetinin bir hediyesidir. Bu bağlamda Kur'ân'ın üslubu Allah merkezlidir. Bu üslupta bütün olayların gerisinde mutlak irade ve güç sahibi Allah'ın oluşu insanın sorumluluğunu ortadan kaldırmaz.

Kur'ân'ın ana temalarından biri insan davranışlarıdır. İnsanın dışarıdan gözlemlenebilen tepkileri iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli eylemlerin tümüne davranış denmektedir (Doğan, 2011:599). Hidâyet kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim, insan fitratına uygun olarak sergilenen davranışları överken, fitratına ve yaratılış amacına ters olarak sergilenen davranışları ise eleştirmektedir. Aynı zamanda eleştirilen davranışların nedenlerini ve sonuçlarını açıklayarak, ideal çözüm önerilerini de sunmaktadır. İnsanlara, birer hedef davranış olarak gösterilen bu ilahi ölçülere riayet etmemenin bir haddi aşma olduğu ve bunun bir karşılığı olacağı anlatılarak sebep-sonuç ilişkisi kapsamında sonraki kavimlere ders verilmektedir

İslam ahlak felsefesinde mutluluk, ifrat ve tefritin, yani bilgi eksikliğinden kaynaklanan orta yoldan sapmaların yer almadığı bir durumu ifade etmektedir (Saruhan, 2002: 550). İslam dini, orta yolu yani ifrat ve tefritin olmadığı vasat olanı her zaman tavsiye etmektedir. Fatiha suresinde zikredilen "sıraat-ı müstakim"den kasıt; şecaat, iffet ve hikmetin toplamından oluşan adalete bir işaret vardır. İnsan hayatının devamı ve mutluluğu için insana; şehvet, öfke ve akıl kuvvetleri verilmiştir. Bunlardan birincisi, menfaatleri elde etmek, ikincisi; zararları def etmek, üçüncüsü ise iyiyi kötüden, faydalıyı zararlı olandan ayırmak içindir. Ancak, insandaki bu

kuvvetlere şerî bir sınır konulduğu halde, fitri bir sınır konulmamış olması, bu kuvvetlerin her birisinin, tefrit, vasat ve ifrat diye üç mertebeye çıkabilme ihtimali bulunmaktadır. Bunlardan konumuzla alakalı olan aklın vasat mertebesi hikmettir ki, kişi bununla hakkı kak bilir, ona sarılır, batılı batıl bilir, ondan kaçar.

“Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir (Bakara, 2/269).

İnsanın, sebepleri belirlerken yanlış tespitte bulunmaması ve katı kadercilik düşüncesine sapmaması, yanlış atıflarda bulunmaması ve eşyayı doğru bir şekilde konumlandırması için hikmet erdemini iyi bilmesi gerekir. Gazzali'nin deyimiyile hikmet; doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü birbirinden ayırma imkanı verir (Gazzali, 557). O halde, kişi, eşyayı değerlendirirken, iyi ve kötü hakkında değerlendirmede bulunurken aceleci davranmayacak ve olayların gerçek yüzünü aklın ve gönlün kuralları çerçevesinde değerlendirecektir. İnsan, İslam düşüncesinin ana kaynağı olan Kur'an açısından, hep bir hikmet arayışı içinde olmalıdır (Saruhan, 2002: 557).

İslam düşüncesi bağlamında ele alacağımız herhangi bir konunun sosyolojik boyutunu incelediğimizde bunun bir sebep-sonuç ilişkisi içinde cereyan ettiğini müşahede etmekteyiz. İster bireysel ister toplumsal boyutta olsun insani tecrübelerin yönünü bu sebep-sonuç ilişkisi belirlemektedir. Bireysel başarılarımız veya başarısızlıklarımız, orduların zaferleri veya hezimetleri bu sebep-sonuç ilişkisi ile değerlendirildiğinde daha da anlam kazanmaktadır. Bazı tarihçilerin özellikle İbn Haldun'un da eserlerinde değindiği gibi; bu âlemdeki her şeyin üzerine kurulu olduğu bir kanun vardır. Bu kanunun adı Kur'an'ın ifadesiyle sünnetullahtır (Zurkani, 2015: 579).

Konumuz açısından ele alacağımız âyetler, sosyolojinin de bir nevi temelini oluşturmaktadır. Beşeri sosyoloji konum itibariyle yeni bir ilim dalı olmakla birlikte konu itibariyle en eski ilim dallarından biridir. Çünkü toplumların hangi esaslar üzerinde yürüdüğünü ve ayakta durduğunu, hangi toplumun varlığını koruyup yükseldiğini, varlığını güçlendiren oluşum etmenlerinin ve bu birlikteliğin bağlarını kıran çözümlenme sebeplerinin ne olduğunu bize bildirir (Zurkani, 580). Nitekim aşağıdaki ayette bu durum açık bir şekilde anlatılmaktadır: *“Yeryüzünde büyüklük taslamak ve kötü tuzak kurmak için (böyle davranıyorlardı). Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır. Onlar ancak öncekilere uygulanan kanunu bekliyorlar. Sen Allah'ın kanununda hiçbir değişiklik bulamazsın. Sen, Allah'ın kanununda hiçbir sapma bulamazsın.”* (Fatır, 35/43).

Kur'an'da sadece fertlerin değil aynı zamanda toplumların da ecellerinin olduğu belirtilmektedir. Bu da göstermektedir ki fert ile toplum arasında benzer özellikler bulunmaktadır. Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: *“Her milletin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler.”* (el-A'raf, 7/34). Dolayısıyla toplumların da tıpkı fertler gibi belli bir ömürleri olduğu, doğup, gelişip ve ölüp tarih sahnesinden silinip gittiği vurgulanmaktadır. Toplumların tarih sahnesinden silinip kaybolmasının çeşitli sebepleri vardır. Fakat en önemlisi; toplumun süregelen değişmez kanunları diye bilinen sünnetullah'a aykırı hareket etmelerinden kaynaklanmaktadır. Kur'an'ın neredeyse üçte birine tekabül eden kıssaların sık sık anlatılmasının hikmeti; insanların dikkatlerini bu gerçeğe çekilmekten başka bir şey değildir. Bu kıssaların sıklıkla

Kur'ân'da yer almasının temel hikmeti; ahlaki ve terbiyevi oluşudur. Şâyet insanlık yaşanan hadiselerden ders alsaydı tarih tekrür etmezdi.

İnsan, Allah tarafından zulme uğramaz, ancak, insan cehaleti ve bilgisizliği sebebiyle kendisine zulmetmiş olur. Bir açıdan cehaletine, zulmeti, karanlığı, karanlık üzerine karanlığı yüklemiş olur (Saruhan, 2002: 551). Bu konuya işaret eden çok sayıda ayet vardır. Bu ayetler incelendiğinde göze çarpan ortak nokta, insanların başlarına gelen kötülüklerin sebebinin de, yine insanların kendi hatalarından kaynaklandığı hususudur: “Sana gelen her iyilik Allah’tandır. Başına gelen her fenalık ise senin kendi nefsendendir” (en-Nisa 4/79) âyetinde belirtildiği gibi kişi, başına gelen bir sıkıntıyı nefsinden kaynaklandığını bilmeli, ayağı taşa değse dahi bunun sebebinin kendisinde aramalı, kalbini yoklamalı ve kendisiyle yüzleşmelidir. Yoksa kendisini görmeyip dış sebeplere takılıp kalırsa problemlere çözüm bulamaz.

“Başınıza her ne musibet gelirse, kendi yaptıklarınız yüzündendir. O, yine de çoğunu affeder.” (eş-Şura, 42/30). İnsanın hareket ve eylemlerinden birinci derecede sorumlu olduğu Kur'an'da dile getirilmiştir (Bkz. Yunus 10/27). Müslüman veya müşrik olsun insan kendini Sünnetullah'ın işleyişine sundu mu gerekli karşılığı alacaktır. (Seyyid Kutub, 245).

İnsanın yaptığı her hatasından dolayı başına bir musibet gelseydi hayatı kararır. Zira Allah Teala kullarına olan aşırı merhametinden dolayı birçok günahını affediyor. Dolayısıyla bu ilahi beyanlarla, fert ve toplum olarak tüm müslümanlara, yaptıklarını sürekli gözden geçirmeleri ve gerektiğinde rahatlıkla özeleştiri yapmaları gerektiği mesajı da ayrıca verilmektedir. Çünkü kişinin çevresiyle kurmuş olduğu ilişkilerde meydana gelen yanlışları düzeltmede en etkili yöntem özeleştirmedir. Ahlaken olgunlaşmak isteyen kişinin, kendisinden beklenen davranışları belli bir değerler şablonu ekseninde tespit etmesi, bu şablona göre tespit ettiği hatalarının sorumluluğunu kabul etmesi gerekir.

Uhud Savaşında ağır kayıplar veren müslümanlardan bir kısmının şaşkınlığı bunun en dikkat çeken örneğidir. Sonrasında Hz. Peygamber'e gelen vahiy ile: “Bu duruma düşmeniz sizin hatalarınızdan kaynaklandı” denilerek, müslümanların kendi hatalarıyla yüzleşmeleri sağlanmıştır.

“Onların (müşriklerin) başına (Bedir’de) iki mislini getirdiğiniz bir musibet (Uhud’da) sizin başınıza geldiğinde, “Bu, nereden başımıza geldi?” dediniz, öyle mi? De ki: “O (musibet), kendinizdendir.” Şüphesiz Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter.” (Al-i İmran, 3/165).

Yukarıdaki ayette Uhud Savaşı’nda Müslümanlar’ın yaşadığı şok ve şaşkınlığın etkisiyle “Bu, nereden başımıza geldi?” demelerine karşılık, “Onların (müşriklerin) başına (Bedir’de) iki mislini getirdiğiniz...” ifadesiyle Allah (c.c.) Müslümanları teselli ederken, yaşadıkları sıkıntının sebeplerini dışardaki unsurlara bağlamalarında yadırgıyor ve dikkatleri kendi üzerlerine çekmeye çalışıyor (Nahcivani, 1325: 133). Yani, "Bu sizin zayıflığınız ve yanlış davranışlarınızın bir sonucudur; siz sabretmediniz, takvaya aykırı şeyler yaptınız; komutanlarınızın tertibatına aykırı davrandınız, açgözlülüğün kurbanı oldunuz ve birbirinizle tartışmaya başladınız. Bir de kalkmış, 'Bu felâket nasıl başımıza geldi?' diye soruyorsunuz (Mevdudî, 1996: 307)." Yapılan başka bir yoruma göre müslümanların Bedir’de esir aldıkları yetmiş müşriki “bunlar bizim akrabalarımız ve kardeşlerimizdir” deyip fidye karşılığında

serbest bırakmalarına karşı bir ceza olarak yetmiş müslüman Uhud savaşında şehit olmuştur (Bağavi, 1987:129).

Bu âyette geçen “O (musibet), kendinizdendir” ifadesi aslında her şeyi açıklamaktadır. Birincisi Bedir savaşına göndermede bulunarak oradaki zaferin nasıl elde edildiğini, sünnetullah’ın orada nasıl tecelli ettiğine işaret edilmektedir. Zira Bedir Savaşı’nda müslümanların sayısı az olmasına rağmen tam bir disiplin içinde ve emirleri harfiyyen uygulamaları neticesinde Allah (c.c) onlara zaferi nasip etti. İkinci olarak burdan hareketle Uhud savaşındaki yenilginin sebepleri üzerine düşünmemizi, yine sünnetullah’ın burada nasıl tecelli ettiğine işaret etmektedir. Zira burada emre itaat etmeyen bir gurup müslümanın yaptığı ölümcül hata ve bir kısmının ise ganimet toplamaya çalışması, onlara ahireti ve Allah rızasını gözetmeyi unutturmuş, Allah Teala da onları sorunlarıyla yüz üstü bırakmıştır. Kur’ân dilinde bu acı akıbetin adı hızlandır. Furkan suresi 29. Âyette geçen “hazul” kelimesiyle aynı kökten olan hızlan dini bir terim olarak, “Allah’ın, kendi buyruklarına karşı gelen insanlardan yardımını kesmesi, onları yapayalnız ve yardımcısız bırakması” anlamına gelir (Karaman & Çağrırcı, 2007: 116).

Kaynaklarda yer alan bilgilerden anlaşıldığına göre, hızlânın “ilâhî yardımın kesilmesi ve kulun kendi başına terkedilmesi” anlamına geldiği görüşü genellikle kabul edilen bir husustur. (Karaman & Çağrırcı, 705-706) Bu konudaki görüş ayrılığı daha çok hızlânın bütün beşerî fiilleri kapsayıp kapsamadığı noktasında odaklanmaktadır. Kelâm ilmi açısından bakıldığında meselenin odak noktasını ilâhî buyruklara boyun eğme hususu oluşturur. Bu çerçevede ileri sürülen görüşler içinde, hızlânın sadece ilâhî emirleri kabul etmek istemeyen kâfirler için geçerli olduğunu savunan görüş isabetli görünmektedir. Nitekim kâfirlerin bu durumu, fırtınalı bir havada denizin ortasında kaptansız olarak kendi haline terk edilen gemiye benzetilmiştir. İman ve itaat, inkâr ve isyan gibi dinî konularla ilgili olmayan hususların ise hızlâna konu teşkil etmediğini, bu alanda sünnetullahın geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Uhud savaşında yaşanan sıkıntının asıl sebebi; düşmana karşı kararlı bir şekilde mücadele etmeyen ve dünya malına tamah edenlerin sorumsuz hareketleri kapsamında sünnetullah müslümanların aleyhine işlemiştir.

Kur’an-ı Kerim’de, peygamberlere karşı gelen önceki milletlerin başına gelen musibetlere dikkat çekilerek, inkarlarında ısrar etmeleri halinde sünnetullahın gereği olarak aynı akıbetle uğrayacakları belirtilmiştir. Çünkü bu ilahi yasa insanlık tarihi kadar eski olup değişmezlik özelliği ile herşeyin sebep-sonuç ilişkisiyle meydana geldiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, insanın karşılaştığı olumsuz bir durumun sebeplerini dışarıdaki herhangi bir unsura veya eşyanın tabiatına bağlaması hataların tekrarına sebep olmaktadır. Dolayısıyla insan, yaşadığı olumsuzlukların sebeplerini kendi içinde arar ve özeleştiri yaparsa daha çabuk sonuca ulaşır (Mevdudi, 1996: 565).

SÜNNETULLAHIN İŞLEYİŞİNDE ETKEN UNSURLAR

Kur’ân’a göre, çoğusu insan tarafından üretilen ve kendi davranışlarını etkileyen çeşitli dahili ve harici motivler vardır. Bunlardan bir kısmı fizyolojik, bir kısmı da psikolojiktir. Açlık, susuzluk ve cinsel güdü önemli fizyolojik motivler olup insanı faaliyete sevkeden faktörlerdir. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de bu gerçeklere şöyle işaret edilmektedir; “Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da sizi de biz besliyoruz. Onları öldürmek, büyük günahtır.” (el-İsra, 17/31). Aynı şekilde Kur’ân’ın

“nefis” adını verdiği psikolojik yapı, insanı faaliyete geçiren en önemli iç faktörlerden biridir. Nefis, insanın özü, kendisi, ilâhî latife olduğu gibi, kötü huyların ve süflî arzuların kaynağıdır aynı zamanda (Uludağ, 2006: 526). İnsanın çeşitli zaaflarından ötürü zaman zaman şımarması ve istiğna duygusuyla hareket edip haddini aşmasıyla değişmez ilahi kanunlarla karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz bir durumdur. Böylece insan yaptıklarıyla kendine yazık etmiş, bir nevi tarihin akışına hür iradesiyle katkı yapmış olmaktadır.

İnsanı anlamak için sadece davranışlarına bakmak yeterli değildir. Aynı zamanda onun etkisi altında bulunduğu saikleri bilmekle yahutta bu saiklerin altındaki kaynaklardan hareketle davranışların ne şekilde ortaya çıkmakta olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir (Çamdibi, 2014: 59-60). Gazzali’ye göre insan tabiatı dört unsurdan oluşur ve bunlar bütün psikolojik eğilimlerinin, ilgi ve davranışlarının kaynağıdır: Rabbaniyet, behimiyet, sebuiyet, ve şeytaniyet. Bunlardan rabbaniyet bağımsızlık, üstünlük, engelleri aşma, önder olma, sevilme ve beğenilme gibi istek ve eğilimlerinin çıkış kaynağı, psikolojinin adlandırdığı “kendini gerçekleştirme” melekesidir. Behimiyet beslenme, boşaltım, teneffüs, cinsellik gibi fizyolojik ihtiyaçların tatmini yönündeki davranışların esasıdır; bütün bunlar şehvet kelimesiyle ifade edilir. Sebuiyet öfkelenme, tahrip etme gibi davranışların kaynağıdır; buna gazap gücü de denir; psikolojide “saldırganlık dürtüsü” diye adlandırır. Şeytaniyet aldatma, kötülüğü iyilik gibi göstermeye çalışma, akıl ve düşüncüyü kötülük yolunda kullanma eğilimlerini meydana getirir. Gazap ve şehvet bakımından insan ile hayvan tabiatı ortak iken benlik bilinci, akıl ve düşünce ile kötülük yapma gücü yönünden insan tamamen kendine özgü bir türdür (Gazzalî, 2010: 10).

Batı kültürüne dayalı günümüz psikolojisi konuları arasında yer almayan fakat Kur’ân’a göre insan davranışlarını etkileyen bir başka motiv de vardır o da şeytandır. Yalnız Şeytan insanın davranışlarına direk etki edip nüfuzu altına alamaz. Ancak o, terbiye ve tezkiye edilmemiş “nefs-i emmare”yi kullanmak suretiyle dolaylı yollardan insan davranışlarını etkilemektedir. “Çünkü inananlara ve Rab’lerine dayananlara o (şeytan)ın bir gücü yoktur. Onun gücü, sâdece kendisini dost tutanlara ve Allah’a ortak koşanlardır. O, sâdece onları kandırabilir.” (en-Nahl, 16/99-100). Dolayısıyla hiç kimse yaptığı hatasınının faturasını şeytana keserek kendisini temize çıkaramaz.

Kur’ân, tarihsel olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkisine dikkat çekmekle kalmayıp, bu ilişkiyi sünnetullah’ın değişmezliği ilkesiyle teyit etmiş olmasına rağmen, olayların akışı için önceden belirlenmiş bir seyir anlayışına kesinlikle yer vermez. Kur’ân’ın teyit ettiği, belli bir sosyal değişim için gereken şartlar oluştuğunda, bunun sonucu olan değişimin mutlaka gerçekleşeceği. Ama değişimi belirleyen sebeplerin faili, hür irade sahibi fertlerden oluşan toplum olduğu için, hiçbir sosyal değişim önceden belirlenmiş olamaz (Özsoy, 2015: 118).

İlâhî yasalarda bir değişiklik olmamakla birlikte, söz konusu yasaların öğrenilmesiyle, onları lehimize kullanabiliriz. Allah’ın varlık dünyasıyla ilgili kanunları bilindiği takdirde onları kontrol altına almak ve *iyiliğin* hâkim olma sürecini hızlandırmak mümkündür. Bu ilâhî yasaların bilinmesi ise ancak geçmişlerin tarihini, onların yükselme ve gerileme nedenlerini araştırmakla ortaya çıkabilir. *Sünnetullah*’ın işleyiş tarzını anlayan insanlar, tarihe müdahale ederek onun akışını değiştirebilir, onu yönlendirebilir ve geçmişlerin yaptıkları hataları işlememekle de kurdukları medeniyet ve uygarlıkların yaşam sürelerini uzatabilirler (Güneş, 2005: 7).

İnsanın değişime yönelik gösterdiği irade Kur'an'ın çeşitli ayetlerine konu olmuş ve günlük hayatına yön vermede belirleyici olmuştur: “*Nefsini arındıran, kurtuluşa ermiştir. Nefsini karanlığa gömen ise kayıptadır (Şems, 91/9-10)*. Dolayısıyla insan, temiz fitratını bozmadığı müddetçe Allah onu bozamaz, kendini düzeltmediği müddetçe de Allah onu düzeltmez. Yani bu konudaki irade tamamıyla insana verilmiştir. Nitekim milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy (1873/1936) da bu durumu dizelerinde şöyle dile getirmektedir:

“Bilmez misin ki kat’i bir düsturdur bu Hak’ça

Bir kavmi bozmaz Allah, onlar bozulmadıkça”

SONUÇ

Kur'an'a göre tabiat hem tümel hem de tikel anlamda nedenseldir. Yani hem yaratmanın gai bir sebebi vardır, hem de bizzat tabiatın kendisi nedenselliğe sahneder. Bu nedenselliğin Kur'an'daki karşılığı sünnetullahıdır. Varlık âleminde meydana gelen her şeyin bir sebebi ve bağlı olduğu bir kanunu vardır. Sünnetullah olan bu ilahi kanundan ötürü evrende tesadüfe yer yoktur.

Sosyal bir varlık olan insanın çevresinde olup-biten hadiselerle duyarsız kalması mümkün değildir. insanın, varlık nedeni doğrultusunda kendisini doğru bir şekilde konumlandırması ve yaşaması son derece önemlidir. Bir yandan Allah'ın yeryüzündeki halifesi konumuyla varlıkların en üstünü olma şerefini elde etmesi mümkün iken, diğer yandan hayvanlardan daha aşağı seviyelere düşme riskiyle karşılaşır. Bu durum tamamıyla kişinin kendi tercihi sonucu şekillenmektedir.

Kur'an'da yerin ve göğün yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde düşünen akıl sahipleri için birer ibret olduğu vurgulanmaktadır. İnsanın sorumlu bir varlık olması, kendisine verilen akıl ve iradesiyle doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla Kur'an, insanı farklı kılan akıl nimetine sık sık vurgu yaparak insanların her durumda Allah'ı zikretmekle meşgul olmasını ve kâinatın yaratılışını tefekkür etmesini; “ya Rabbi sen bunları boşuna yaratmadın” diyerek eşyanın arkasında bulunan hikmeti ve hakikati sebep-sonuç ilişkisi içinde anlamasını öğütlemektedir. Bu ilişkiyi doğru anlaması halinde insan, yanlış atıflara girmeden bireysel ve toplumsal sorumluluklarının farkına varacak ve gelişmenin önündeki her türlü engeli ortadan kaldırma imkanını elde edecektir.

Kur'an insanoğlunun yeryüzünün imar ve inşasıyla görevli olduğu ve burada yüce idealleri gerçekleştirmekle yükümlü olduğundan bahseder. Bu idealler onun iyiliği ve menfaati için olduğu kadar içinde yaşadığı toplumun da menfaatindedir. Kendisine verilen yeteneklerle bu idealleri gerçekleştirebilen insanın fitratına uygun yaşaması esastır. Ancak emmare nefsin tazyiki ve daha başka sebeplerle zaman zaman fitratından uzaklaşan insan sünnetullahın gereği olarak istemediği bir durumla karşılaşması kaçınılmaz hale gelir. Kimin daha iyi davrandığını sınamak için ölümü ve hayatı yaratan Allah Teala, insanları fitratlarına uygun davranmalarını tavsiye ederken zaman zaman meydana gelen yanlışlıkların sebeplerini araştırmaları ve yaşananlardan ders çıkarmaları istenmektedir. Nitekim insan yapıp ettiklerinden ötürü olumlu veya olumsuz bir karşılık görmektedir. Bu, insanoğlunun tabii olduğu ve boyun eğmek zorunda olduğu evrensel bir yasa olup süreklilik ve değişmezlik özelliğine sahiptir.

Kur'ân, insanın çevresiyle olan iletişimde eşyayı ve olayları doğru okumayı ve anlamaya çalışmasını hedeflerken, gerek bireysel gerek toplumsal düzeyde yaşanan hadiselerden de ders almayı öğütlemektedir. Olaylara sorgulayıcı, eleştirel bir yaklaşımla yaklaşması ve ibret gözüyle bakmasını telkin etmektedir. Bu çerçevede, Kur'ân'ın asıl muhatabı olan insanın sergilemiş olduğu davranışlarının arka planında çeşitli etkenlerin olduğunu varsayarak bu etkenleri din psikolojisi açısından araştırıp bulmak, neden öyle davrandığını anlayabilmek açısından son derece önem arz etmektedir.

Kur'ân'da, doğa olaylarıyla ilgili geçerli ilâhî yasalara işaret edildiği gibi, toplumsal olaylarla ilgili yasaların var olduğuna da dikkat çekilmiştir. Buna göre, toplumların yükselmeleri, geri kalmaları ve çökmeleri gibi olaylar kendiliğinden ve tesadüf eseri değil, evrensel ilâhî yasalar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Zamanın geçmesiyle toplumların mutlak surette yok olacağı hususunda sosyal değişimin yönünü belirleyen bir yasadan söz etmemektedir. Buradan hareketle, toplumların çöküşünü belirleyen faktörlerin hepsinin önlenabilir nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. Neredeyse Kur'ân'ın üçte birine tekabül eden kıssaların sıklıkla anlatılmasının asıl sebebi, ilahî yasaların süreklilik ve devamlılık özelliklerine vurgu yapmak ve onlardan ders almayı sağlamak, muhataplarına bir ahlak ve tarih bilincini kazandırmaktır.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. & (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları,
- Altıparmak, Ö. F. (2003). Hikmet ve Felsefe İlişkisi. *HRÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, (1-6), 86-118.
- Âlûsî, Ş. (ts). *Ruhu'l-Meani fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'u'l-Mesani*. Beyrut: Daru'l-İhyau't-Turasu'l-Arabi.
- Aydın, M. (1987). *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Aydınlı, A. (1987). *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Bagâvî, H. (1987). *Mealimu't-Tenzil*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Bakırcıoğlu, R. (2016). *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayınları.
- Beyzâvî, N. (691h). *Tefsiri'l-Beyzâvî*. Beyrut: Daru İhyâi't-türasi'l-Arabi.
- Cürcani, S. (2014). *Ta'rifat*. trc. A. Mecdi Tolun. İstanbul: Litera Yayınları.
- Çamdibi, H. (2014). *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Çelebi, H. (ts). *İslami Hareket ve Özeleştirisi Üzerine*. trc. Metin Parıld. Kayseri: Rey Yayınları.
- Çelebi, İ. (2010). "Sünnetullah". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Dihlevi, Ş. (1990). *İslam Düşünce Rehberi*. trc. Mehmet Erdoğan. Beyrut: Daru İhyâi'l-Ulum.
- Doğan, M. (2014). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Yazar Yayınları.
- El-Cabiri, M. (2013). *Kur'ân'a Giriş*. İstanbul: Mana Yayınları.

- El-İsfahanî, R. (2012). *Müfredat*. trc. Abdulkakî Güneş-Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Farabi, E. (1927). *Et-Ta'likat*. Haydarabad:
- Ferrâ, E. (2010). *Meani'l-Kur'an*, Mısır: Daru'l-Mısriyye.
- Gazzalî, E. (2010). *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. Dımaşk: Daru'l-Feyha.
- Gazzalî, E. (2014). *Tehâfütü'l-Felasife*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Gölcük Ş. & Toprak S. (2016). *Kelam*. Konya: Tekin Kitabevi.
- Güneş, A. (2005). Kur'an'da Sünnetullah ve Toplamların Çöküş Nedenleri. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5 (4), 61-93.
- İbn Haldun, E. (2018). *Mukâddime*. trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Kesir, İ. (2010). *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife.
- İbn Rüşd. (1986). *Tehâfütü't-Tehâfüt*. Çevr: Kemal Işık-Mehmet Dağ, Samsun: On dokuz Mayıs Yayınları.
- İbrahim, M. (1960). *el-Mu'cemu'l-Vasit*. Kahire: İhyâi't-türâsi'l-Arabî.
- İmamoglu, T. (2016). *Din Felsefesi*. Erzurum: Eser Yayınları.
- Karagöz, İ. & Karaman, F. (2010). *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB Yayınları.
- Karaman, H. & Çağrııcı, M. & Dönmez, İ.(2007). *Kur'an Yolu*. Ankara: DİB Yayınları.
- Köksal, M. (1981). *İslam Tarihi*. İstanbul: Şamil Yayınları.
- Kurtubi, E. (1964). *Camiu'l-Ahkamu'l-Kur'an*. Kahire: Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye.
- Kutub, S. (1989). *fi Zilâl'l-Kur'an*. Çev. Salih Uçan- Mehmet Yolcu-Vahdettin İnce. İstanbul: Dünya Yayınları.
- Levis M. (1342). *El-Muncid*. Tahran: Daru'l-Kur'ani'l-Kerim.
- Macit, M. (1997). İmkân Metafizigi Üzerine-Gazzali'nin Felsefi Determinizmi Eleştirisi. *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı:3, s. 93-141.
- Macit, M. (2012). Meşşai Gelenekte Nedensellik. *İslami İlimler Dergisi*, 7(2), 33-58.
- Mazhârî, M. (2007). *et-Tefsiru'l-Mazharî*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Mevdudi, E. (1996). *Tefhimu'l-Kur'an*. trc. Muhammed Han Kayani vd., İstanbul: İnsan Yayınları.
- NaHCivani, N. (1325). *el-Fevatihu'l-İlahiyye ve'l Mefatihü'l-Gâyiyye*. İstanbul : Osmanlı Hilafet Matbaası.
- Özsoy, Ö. (2015). *Sünnetullah*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Rıza, R. (ts). *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hâkim (Tefsiru'l-Menâr)*. Beyrut: Dâru'l-Marife.
- Sa'lebî, E. (2002). *el-Keşf ve'l-Beyan*. Beyrut: Daru'l-İhyau't-Türasi'l-Arabiyye.
- Sabunî, A. (2014). *Sefvetu't-Tefasir*. Beyrut: el-Mektebetül Asriyye.

Saruhan, M. S. (2002). Ahlak Felsefemizde İyi ve Kötünün Sebepleri. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 15(4), 543-558.

Şimşek, S. (2016). *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*. İstanbul: Beyan Yayınları.

Taberi, E. (1992). *Camiu'l-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân*. Lübnan: Daru'l-Ma'rife.

Topaloğlu, B. & Çelebi, İ. (2010). *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İsam Yayınları.

Uludağ, S. (2006). Nefis. *DİA*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Yılmaz, Ş. (2009). *İbn Haldun'da Tarihsel Varlık Alanının Nedenselliği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zeydân, A. (1998). *es-Sünenu'l-İlâhiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale.

Zürkani, M. (2015). *Menahilü'l-İ'rfan fi Ulumi'l-Kur'ân*. trc. Halil Aldemir- Ramazan Şadan, İstanbul: Beka Yayınları.